

"ושאלה אשה משכנתה ומגרת בית כלי כסף וכלי זהב..." למה המצרים הסכימו להשאיל את כליהם ולמה ישראל נצטוו לשאלם?

בראשית ט"ו:י"ג-י"ד

(יג) ויאמר לאברהם ידע תדע כי גר יהיה זרעך בארץ לא להם ועבדום וענו אתם ארבע מאות שנה. (יד) וגם את הגוי אשר יעבדו דן אנכי ואחרי כן יצאו ברקש גדול.

שמות ג':ח-כ"ב

(יח) ושמעו לקולך ובאת אתה וזקני ישראל אל מלך מצרים ואמרתם אליו ה' אלהי העבריים נקרה עלינו ועתה נלכה נא דרך שלשת ימים במדבר ונזבחה לה' אלהינו. (יט) ואני ידעתי כי לא יתן אתכם מלך מצרים להלך ולא ביד חזקה. (כ) ושלחתי את ידי והפיתי את מצרים בכל נפלאתי אשר אעשה בקרבם ואחרי כן ישלח אתכם. (כא) ונתתי את חן העם הזה בעיני מצרים והיה כי תלכו לא תלכו ריקם. (כב) ושאלה אשה משכנתה ומגרת ביתה כלי כסף וכלי זהב ושמלתם על בניהם ועל בנותיהם ונצלתם את מצרים.

שמות י"ב:ל"ה-ל"ו

(לה) ובני ישראל עשו כדבר משה וישאלו ממצרים כלי כסף וכלי זהב ושמלת. (לו) וה' נתן את חן העם בעיני מצרים וישאלום וינצלו את מצרים.

- השאלה הבסיסית כאן היא אם ניתנו הכלים כמתנות גמורות או בהשאלה – אם כמתנות גמורות, למה המצרים היו מוכנים לתת להם, ואם בהשאלה, איך מצדיקים מעשה אונאה זה? וגם אם יש הצדקה, איזה יתרון יש בה – למה ה' נקט דווקא באמצעי הזה להעשיר את ישראל?
- מה משתמע מכאן לגבי השאלה אם תכנית בני ישראל היה לצאת לצמיתות או לשלושה ימים?
- "ונצלתם את מצרים" – האם פירוש הפסוק כמו בעברית מודרנית – לנצל משהו – To take advantage (אם כן איך מצדיקים התנהגות זאת) או האם יש פירוש אחר למילה?

גישה 1. מתנה גמורה

השאלה: למה המצרים הסכימו לתת?

רש"ר הירש שמות י"א:ב'-ג' - רגשות אחווה

(שמות ג':כ"ב) ושאלה. למלת "שאל" לא האיר מזלה. מאות פעמים, לפחות, היא מופיעה במקרא, ומובנה תמיד: לתבוע, לבקש; לעולם לא: לקחת בהשאלה. רק פעם יחידה נזכרת היא בהוראה זו: "וכי-ישאל איש מעם רעהו" (להלן כב, יג). ומאחר ושם מבטאת המלה יחס משפטי מסויים, הפכה משמעות זו לשגורה ביותר. וכך, בגלל מקרה יחידי זה, החלו לראות ב"שאל" ביטוי, שמובנו בראש וראשונה, ובעיקרו, "לקחת בהשאלה, על מנת להחזיר". אולם בזה התעלמו כליל משימוש - לשון קבוע ביותר. והנה, כל מקום שהוראת "שאל" היא: "לתבוע", "לבקש דבר", והחפץ הנתבע או הנשאל ניתק לחלוטין מכל זיקה לבעליו הקודמים, ... אבל כאן נאמר בפירוש: ושאלה אשה משכנתה, וכן להלן (פרק יא, ב): "וישאלו איש מאת רעהו וגו'". המשמעות הברורה היא אפוא: לתבוע, לבקש, ובשום פנים לא: לקחת בהשאלה.

(שמות י"א:ב'-ג') דבר נא. אין "נא" אלא במקום שצפויה התנגדות של השני, כדוגמת "אמרי-נא" (בראשית יב, יג ועי' פי' שם) ועוד. זה עתה הוכיח העם את יושרו המוסרי בצורה מזהירה. במשך שלושה ימים היו נוגשים, אסורים באזיקי עיוורון, מוסגרים לידיהם חסרי אונים. שלושה ימים נחשפו אוצרותיהם בדירותיהם, ושום יהודי לא ניצל הזדמנות זו לעשות בהם נקם, ולו תהא רק נקמת לעג וקלס; במאומה לא נגעו, מאדם ועד שורן נעל. ביקש ה' כי גדלות מוסרית זו, שנגלתה למצרים ברגע בו הוחזר להם מאור עיניהם, ובו מצאו את כל אשר להם ללא פגע, גדלות זו תגבר סוף סוף על סלידת המצרים מפני העברים. והיא אשר הרימה קרנו של האיש משה בעיני המצרים - יותר משעשו זאת הניסים אשר חולל. ושמה משה והעם התקוממו בלבם לרעיון להעמיד בסכנת-מה נצחון מוסרי זה על-ידי בקשות כאלה. אולם רצון ה' היה לבלי תת לעמו לצאת ריקם. הלא כל הדורות, שנימקו בעבדותם, לא היו מסוגלים לרכוש לעצמם אף מעט מן המעט. אכן יסוד ראשונה לשגשוג עמו תירכש ותקדש מתוך עצם ההכרה בגדלותו המוסרית מצד אלה שביזוהו עד כה. לכן: "נא". וזמנם היה דחוק. רק שתיים - עשרה שעות הפרידו בינם לבין צוהרי היום הבא. לכן: דבר - נא באזני העם, שדלם בדברים, הניעם לצעד זה. ובעוד משה ניצב בפני פרעה, וברגע בו איים פרעה על משה להורגו נפש, הנה כבר התכונן העם ליציאה. והוא והם חגגו בחוצות את נצחונם העצום על אדוניהם ונוגשיהם, אשר נמלכו עתה בלבם לכפר, ולו במעט, על העבר על-ידי נדיבות - מתוך - הוקרה זו. משמעותה המוסרית הנעלה של הבטחת "ואחרי-כן יצאו ברכש גדול" (בראשית טו, יד), ניתקן ללמדה מאופן קיומה.

(שמות י"ב:ל"ו) וישאלום וינצלו את מצרים - אם כי לעיל ג, כב הוא אומר (על ישראל) "ונצלתם את-מצרים", ייתכן וכאן אין זו הכוונה. כי בהיות הנושא של "וישאלום": המצרים, יהיה זה גם הנושא של "וינצלו", הבא מיד אחריו. כה עלה ערכם של ישראל בעיני המצרים במשך שלושת ימי החושך, בהם הוכיחו את יושרם ונדיבות לבם (עי' פי' לעיל יא, ב-ג), עד שנתנו להם המצרים אף יותר משנבקשו, כפו עליהם את מתנותיהם והתנצלו מכל מחמדיהם. ונצלתם. "נצל" דומה ל"נשל": להסיר מעל עצמו דבר; "התנצל": להתפשט מדבר; "נצל": לגרום, שמישהו יתפשט מדבר. כה יעלה מעמדכם לעומת המצרים, עד שבעין יפה ובמנה גדושה ייענו לבקשתכם התובעת. יותר משציפיתם מהם,

• לפי ר' הירש, למה המצרים הסכימו לבקשת בני ישראל?

• מה גרם למצרים להרגיש רגשי אחווה כלפי ישראל?

• האם המצרים נתנו את כליהם כמתנה גמורה? האם אתה יכול למצוא עוד מקומות בתנ"ך שבהם ברור שפירוש המילה "שאל" הוא נתן? (למטה מובאים כמה דוגמאות)

(יהושע ט"ו:ח) ויהי גבואה ותסיתהו לשאול מאת אביה שדה ותצנח מעל החמור ויאמר לה קלב מה לה.

(שופטים ה':כ"ה) מים שאל קלב נתנה בספל אדירים הקריבה חמאה.

(שופטים ח':כ"ד) ויאמר אליהם גדעון אשאלה מכם שאלה ותנו לי איש נזם שללו כי נזמי זקב להם כי ישמעאלים הם.

• מה פירוש "ונצלתם"? האם פירוש ר' הירש למילה מסתבר גם בעוד מקומות בתנ"ך. (ראה שמות ל"ג:ו - ויתנצלו בני-ישראל את-עדרם

רש"ר הירש שמות ג':כ"ב - פחד

כה יעלה מעמדכם לעומת המצרים, עד שבעין יפה ובמנה גדושה ייענו לבקשתכם התובעת. יותר משציפיתם מהם, יתנו - הן כדי להיפטר מכם, והן מתוך רגשי השתתפות אנושיים.

- איזו סיבה נוספת מציע ר' הירש להסכמת המצרים לבקשת ישראל לכלים?
 - מצא תמיכה לשיטה הזאת מן הפסוקים בפרק י"ב בעת התרחשות היציאה ממצרים:
- "לג ותחזק מצרים על-העם למהר לשלחם מן-הארץ כי אמרו כלנו מתים. לד וישא העם את-בצקו טרם יחמץ משאריתם צרות בשמלתם על-שכמם. לה ובני-ישראל עשו כדבר משה וישאלו ממצרים קלי-קסף וכלי זָהָב וְשִׁמְלֹת. לו ויהוה נתן את-חן העם בעיני מצרים וישאלום וינצלו את-מצרים."
- מצא תמיכה נוספת בפסוק מתהלים ק"ה:ל"ז-ל"ח שמתאר את היציאה ממצרים ("ויצאם בקסף וזָהָב ואין בשבטיו כֹּשֶׁל. שִׁמַּח מִצְרַיִם בְּצִאתָם כִּי נָפַל פָּחָדָם עֲלֵיהֶם."

חזקוני שמות י"א:ב' – החלפת ממון

מאת רעהו וכי מצרים היו להם רעים לישראל אלא מלמד שאחרי המכות היו כרעים ואוהבים ישראל להשאיל להם כליהם. כלי כסף וכלי זהב במקום שהניחו ישראל בתייהם ושדותיהם וכליהם שלא יכלו לשאת עמם שהרי היו להם לישראל נחלות במצרים כדכתיב ויאחזו בה.

מלבי"ם שמות ג':כ"ב

ושאלה. שבלכתם מן הארץ יבקשו מאת שכניהם וגרי ביתם שהם יקחו להם בתייהם וכלי ביתם, ובעבור שווי דמי הבתים יבקשו מהם כלי כסף וכלי זהב שנוחים לשאת אתם בדרך, ובזה ונצלתם את מצרים, [כמו ויצל אלהים את מקנה אביכם שה' הציל מיד לבן את המגיע ליעקב] שתצילו מיד מצרים את רכושכם באופן זה שלא תלכו ריקם בפחי נפש.

עקידת יצחק שער ל"ה

ושאלה אשה וגו' כי הכלים היקרים ההם אשר לכסף לכסף ואשר לזהב לזהב והשמלות החשובות אשר ישאלום להתקשט בהם לפני אלהיהם שיהיו קלי המשא יהיו לכם שכר חלף כלי בתיכם הכבדים אשר תעזבו לאותם השכנים או שאתם גרי בתייהם. **לזה אמר ונצלתם את מצרים שכבר יהיה לכם זה התנצלות גדולה לפני כל מי שיגנה מעשה זה לפי שכבר עזבתם אצלם כל נכסיהם**

• לפי החזקוני ומלבי"ם, למה הסכימו המצרים לבקשת בני ישראל?

• לפי חזקוני, בני ישראל היו בעלי קרקעות במצרים. האם טבע העבדות לפי הבנתו היה שונה מהדעה המקובלת?

• האם המצרים לפי השיטה הזאת ידעו שבני ישראל יוצאים לצמיתות?

• מה פירוש "ונצלתם" לפי המלבי"ם? איזו תמיכה מביא המלבי"ם לפירושו?

• מה פירוש "ונצלתם" לפי עקידת יצחק?

גישה 2. ניתנו על מנת להחזיר

השאלה: מה ההצדקה המוסרית לצווי ה'?

רד"ק בראשית ט"ו:י"ד - מגיע להם בתור משכורת

ואחרי כן יצאו ברכוש גדול - אחרי תשלום ארבע מאות שנה יצאו מן העבודה בממון רב חלף עבודתם אשר עבדום.

הרכסים לבקעה שמות י"א:ב'

וישאלו - חק מעולם היה להעניק המשולח, ונאמר אלמנות שלחת ריקם, כי עתה ריקם שלחתני, ופולשתים אמרו לא תשלחנו ריקם על הארון. והקב"ה ידע כי המצרים יעברו חק זה. גם ידע כי יצאו ישראל בחפזן ואין עת לקחת מיד מצרים מאומה. **לכן צוה ימים או עשור לפני צאתם לקחת די הענקתם חלף עבודתם הקשה.** ובצאתם, בנפול אימת מות על מצרים וגרש יגרשום, יתנו כל אשר להם בעד נפשם למחר לשלחם ויעזבו בלב שלם בידם את אשר השאילום, **ועתה במשפט בא לידם.**

שד"ל שמות ג':כ"ב

ושאלה וגו': **אין ספק שהיה זה מעשה תחבולה**, כי הם לא אמרו להם שלא לשוב עוד, אלא ללכת דרך שלושת ימים ולשוב; גם לשון "שאלה" ידוע שהוא על מנת להחזיר (וכי ישאל איש מעם רעהו ונשבר או מת, בעליו אין עמו, שלם ישלם, למטה כ"ב י"ג); ורשב"ם פירש ושאלה במתנה גמורה, כמו שאל ממני ואתנה גוים נחלתך (תהלים ב' ח'), יפה כתב רמבמ"ן (י"א ב') שאין צורך להוציא הכתוב ממשמעו, וכבר נתנו חז"ל (סנהדרין צ"א ע"א) תשובה נכונה שבדין נטלו ממצרים מה שהשאילום עכ"ל. והאמת כי זה תחבולה מאת ה' על דרך שים לך אורב לעיר מאחריה (יהושע ח' ב') עגלת בקר תיקח בידך ואמרת לזבוח לה' באתי (ש"א ט"ז ב'); וה' רצה במשפט וצדק שלא יצאו ישראל ממצרים ריקם, ועם עיקש ציוה להתפתל, **כי מלבד כל מה שנשתעבדו למצרים ועבדום עבודת פרך בשכר הבצלים והשומים, הנה היו מניחים אצלם המיטלטלים שלא היו יכולים להוציא עמם והשדות והבתים, וכיוצא בזה כתב ג"כ חכם הנכרי יוסטיס.**

• לפי מפרשים אלו, מה היתה כוונת המצרים כשהשאילו את כליהם לבני ישראל?

• מה היתה ההצדקה לאונאה לפי רד"ק, הרכסים לבקעה ושד"ל?

• האם לדעתכם רשאי אדם לגנוב בחזרה את ממון מן האדם שגנב אותו ממנו? האם צריכים לקחת בחשבון אם יש דרך אחרת (למשל בבית דין) להחזיר את הממון? האם היתה לישראל דרך אחרת? אם ה' כל יכול, למה ינקוט דווקא בדרך הזאת להחזיר לבני ישראל את ממוןם?

• גם אם היתה הצדקה, מה היתה המטרה לפי שד"ל והאם לא היה סכוי שמעשה זה יעשה רושם רע על בני ישראל?

...וכי לא היה ה' יכול להעשיר את עמו בלא שיצום מעשה עקבה? - אומר אני כי ישראל שסבלו מה שסבלו תחת יד המצרים והכירו מעלליהם הרעים עמהם, כאשר נצטוו על המעשה הזה כאשר קיימו אותו ושאלו מן המצרים כאשר דיבר אליהם משה, לא נרשם בנפשם כלל שום צד היתר למעשה מרמה ועקבה, אבל בהפך נרשם בנפשם כי ה' ישיב לאיש כפעלו ויעניש הרעים והמתאכזרים על רעיהם, כי אמנם בני ישראל לא עשו הדבר הזה מלבם, ואולי מרוב תשוקתם להתרחק ממציקיהם וארץ אוכלת בניהם לא היו מתעוררים כלל לדבר הזה, אמנם עשוהו מפני שכן ציוה אותם מנהיגם המדבר להם בשם ה', והנה מה שנרשם בנפשם הוא כי ה' שונא אנשי עוולה ואת דכאי רוח יושיע ויטיב, וע"י זה נרשם בנפשם, שאם גם הם בעת הצלחתם ידכאו אחרים, ה' ינקום נקמתם ויתן חילם בידם, וכמו שהזהירם אח"כ משה כמה פעמים שיזכרו כי עבדים היו ויפדם ה'...

אבן עזרא – ה' לא צריך להצדיק מעשיו

(הפירוש הארוך שמות ג': כ"א-כ"ב) (כא) ונתתי את חן העם - בעת שישלח אתכם, כאשר הוא כתוב למעלה. (כב) ונצלתי - כמו ויצל אלהים (בראשית לא, ט). הכל מטעם הצלה בעבור חסם שנעשה. ויש מתאוננים ואומרים כי אבותינו גנבים היו. ואלה הלא יראו, כי מצוה עליונה היתה. ואין טעם לשאול למה, כי השם ברא הכל, והוא נתן עושר למי שירצה ויקחנו מידו ויתנו לאחר. ואין זה רע, כי הכל שלו הוא. ונצלתי וכמו ודברתי (במד' כ, ח). כי יתכן להיות משקלה מבנין נפעל, כמו ונגפתם (ויקרא כו, יז).

(שמות י"י') ויאמר. יהי כן ה' עמכם שאתם אומרים עמכם. וטעם ראו כי רעה נגד פניכם כי הרעה קרובה מכם, ונגד פניכם היא ועם זה הטעם דבק, כי אותה אתם מבקשים, כי דין שאעשה ככה, ועתה חשב פרעה שהם רוצים לברוח. ודע כי משה אדונינו לא אמר לפרעה, שישבו עד שיכזב. רק אמר שירחיקו דרך שלשת ימים. ודעת המצרים היתה שישבו, על כן השאילום. ובעבור דבר אחר, שאילו נתן להם פרעה רשות ללכת ולא ישוּבו, לא היה רודף אחריהם. והשם צוה לעשות כן, עד שירדוף אחריהם ויטבע. והנה זה מפורש, וישבו ויחנו לפני פי החירות (שמות יד, ב). ואין להרהר אחרי מעשה השם שהכל עשה בחכמה, אעפ"י שהיא נעלמת מעיני החכמים...

- האם גם ה' צריך לציית לכללי מוסריות מקובלים? למה לא יהיה מחויב אליהם? מה קובע את המוסריות של מעשה? השווה בין פירוש ראב"ע לגבי השאלת הכלים לפירושו לגבי "שלושת ימים".
- מה פירוש "ונצלתי"? איך המשמעות דומה במקרינו למשמעות במקרה בבראשית ל"א:ט?

ספורנו שמות ג': כ"ב – שלל מלחמה

ונצלתי את מצרים. אף על פי שתקבלו הכל מהם דרך השאלה, ותהיו חייבים להחזיר, הנה תקנו אחר כך את הכל בדין, ברדפם אחריכם להלחם בכם ולשלול את שללכם. כי אמנם כאשר מתו באותה המלחמה, כי ה' נלחם, היה בדין מדה כנגד מדה כל שלל הרודפים לנרדפים, כמנהג בכל מלחמה.

נצי"ב שמות י"א:ב'

וישאלו. שכל מצרים לא ידעו מחשבת פרעה ודבריו למשה וכסבורים שעוד ישוּבו למצרים וכמש"כ לעיל ז' ה'. ובספר במדבר ר"פ מסעי. מש"ה השאילום ולא היה בזה שמץ עולה שהרי בדין היה להקב"ה לצוות לבוז ג"כ אלא שרצונו ית' היה שיהי' בזה האופן כדי שירדפו אח"כ אחרי ישראל. וכדי שיצאו ישראל בחפזון כמש"כ להלן י"ב י"א. ובס' דברים ט"ז:ג' נתבאר יותר. ודעת אלהים אין חקר.

- שמות ט"ו:ט – איזו מידה כנגד מידה יש בלקיחת ישראל את שלל המצרים?
- מה פירוש "ונצלתי" לפי ספורנו? הבא תמיכה לפירושו מדברי הימים ב' כ"כ"ה
- כה ויבא יהושפט ועמו לבז את-שָׁלָלָם ויִמָּצְאוּ בָהֶם לָרֶב ורכוש ופָּגְרִים וְכָלִי חֲמָדוֹת ויִנְצְלוּ לָהֶם לְאִין מִשָּׂא וַיְהִי יָמִים שְׁלוֹשָׁה בְּזָזִים אֶת-הַשָּׁלָל כִּי רַב-הוּא.
- מה היתה המטרה של האונאה?